श्रीमातापितृभ्यां नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

अथ

ऐतरेयब्राह्मणान्तर्गतसुप्तिङन्तपदानाम्

अकारादिमातृकाक्रमेणानुक्रमणिका

इयं च

मुम्बापुर्यामेलफिन्स्टनविद्यालये गैर्वाण्यध्यापकपदमधितिष्ठता

जोशीत्युपनाम बिभ्रता

बालकृष्णसूनुना विश्वनाथशास्त्रिणा

विरचिता पाठान्तरैः सनाथीकृता च

सेयम्

मुम्बापुरीवर्तिराजकीयग्रन्थशालाधिकारिणा

प्रकाशिता

प्रथमावृत्तिः ३००.

शकाब्दाः १८३७. खिस्ताब्दाः १९१६.

मूल्यं रूप्यकचतुष्टयम् ।

(ग्रन्थस्यास्य विषये सर्वेऽधिकारा राजकीयग्रन्थशालाधिकारिणामेव)

Dedicated

WITH HIS KIND PERMISSION

TO

SIR RAMAKRISHNA GOPAL BHANDARAKAR,

Kt., C. I. E., M. A., Ph. D., LL. D. &c.

AS A MARK OF DEEP RESPECT

FOR

HIS PROFOUND LEARNING AND RESEARCHES IN ORIENTAL LANGUAGES.

उपोद्घातः

अथ यदेतदैतरेयं नाम बह्वृचब्राह्मणं दाक्षिणात्येषु ब्राह्मणेषु बहुलप्रचारं तस्यैतरेयकत्वे किं लिङ्गमित्याकाङ्क्षायां भगवान् भाष्यकारश्चातुर्विधः सायणाचार्यः संप्रदायविद्भ्योऽधिगतामेतां वक्ष्यमाणामाख्यायिकामुदाजहार।

पुरा किल कस्यचिन्महर्षेर्बह्वयः पत्न्यः संबभूवुः। तासु कस्याश्चिद् इतरा इति नामधेयमासीत्। तस्यामुत्पन्नः पुत्रो महिदासाख्यः कुमारः। तस्य पितुर्यथा भार्यान्तरपुत्रेषु स्नेहातिशय आसीन्न तथा महिदासे। अथैकदा कस्यांचिद्यज्ञसभायां तं महिदासमवज्ञायान्यान्पुत्रान्स महर्षिः स्वोत्सङ्गे स्थापयामास। तदानीं खिन्नवदनं महिदासमवगत्य तज्जननी इतरानाम्नी स्वकीयकुलदेवतां भूमिमनुसस्मार। सा च भूमिर्दिव्यमूर्तिधरा देवता सती तस्यां यज्ञसभायामागत्य महिदासाय दिव्यं सिंहासनं दत्वा तस्योपर्येनमुपवेश्य सर्वेष्वपि कुमारेषु पाण्डित्याधिक्यमवगमय्यैतद्ब्राह्मणप्रतिभासनरूपं वरं तस्मै ददौ। तदनुग्रहात्तस्य महिदासस्य मनसा अग्निर्वै देवानामवमः (ऐतरेयब्राह्मणम् १, १.) इत्यादिकं स्तुणुते स्तृणुते (ऐत० ब्रा० ८, २८.) इत्यन्तं चत्वारिंशदध्यायोपेतमिदं ब्राह्मणं प्रादुर्बभूव। तत ऊर्ध्वम् अथ महाव्रतम् (ऐतरेयारण्यकम् १, १.) इत्यादिकं आचार्या आचार्याः (ऐत० आरण्यकम् २, ९.) इत्यन्तमारण्यकव्रतरूपं च ब्राह्मणमाविरभवत्। एतदेव प्रकृतस्य ब्राह्मणस्यैतरेयकत्वे लिङ्गमिति सांप्रदायिका आहुः। अत्रेदमवधेयम्। यतः कुलदेवताप्रसादान्महिदासस्यैतरेयस्य मनसा ब्राह्मणस्यास्य प्रतिभासनमभवत्तस्मादेवैतस्य प्रणेतृत्वमैतरेये कथमपि नोपपद्यते। कथमिति चेत् प्रतिभासनशब्दस्यार्थो दर्शनम्। दर्शनं नाम सिद्धस्य वस्तुनो विषयीकरणं न तूत्पादनम्। तस्मादृषिरयं नैतस्य ब्राह्मणस्य स्रष्टा किंतु द्रष्टेति बोद्धव्यम्।

अत्रार्थेऽन्यदप्यैतरेयब्राह्मणस्थमन्तःप्रमाणमुपलभ्यते। एवमैतरेयब्राह्मणे पठ्यते। प्रजापतिरकामयत। प्रजायेय भूयान्स्यामिति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वेमाँल्लोकानसृजत। पृथ्वीमन्तरिक्षं दिवं ताँल्लोकानभ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रीणि ज्योतींष्यजायन्त। अग्निरेव पृथिव्या अजायत। वायुरन्तरिक्षात्। आदित्यो दिवः। तानि ज्योतींष्यभ्यतपत्। तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयो वेदा अजायन्त। ऋग्वेद एवाग्नेरजायत।

यजुर्वेदो वायोः । सामवेद आदित्यात् । तान्वेदानभ्यतपत् । तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रीणि शुक्राण्यजायन्त । भूरित्येव ऋग्वेदादजायत । भुव इति यजुर्वेदात् । स्वरिति सामवेदात् । तानि शुक्राण्यभ्यतपत् । तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयो वर्णा अजायन्त । अकार उकारो मकार इति तानेकधा समभरत्तदेतदोमिति । ५, ३२.

एतद्ब्राह्मणपर्यालोचनयैतत्सिद्धम् । प्रजापतिरेवाग्रे स्वतप प्रभावेण सप्रणवव्याहृतिका त्रयीमपश्यत् । ततः परं यथायथं निजतपोबलेन तैस्तैर्ऋषिभिस्ते ते मन्त्रविभागाः परमेश्वरप्रसादाल्लब्ध्वा यथास्थितस्वरवर्णानुरूप पठित्वाऽत्र लोके प्रकटीकृता इत्येव । इत्थं पारंपर्यक्रमागतमेव ब्राह्मणज्ञानमैतरेयस्य न स्वयमस्य ब्राह्मणस्य स्वतन्त्रः कर्तेति सिद्धम् ॥

अत्र कैश्चिदेयमाशङ्क्यते । शूद्रे दासं प्रयोजयेदिति स्मृतिवचनेनैवैतस्यैतरेयस्य महिदासस्य दासीपुत्रत्वं सिध्यति । तस्मादृषिरयं ब्राह्मणस्यास्य द्रष्टेति यत्पूर्वं प्रतिपादितं तत् परास्तम् । अत्रेत्थं प्रतिपाद्यते । धर्माधर्मपरिचर्यया शूद्रोऽपि ब्राह्मणत्वमेति ब्राह्मणोऽपि शूद्रत्वमापद्यते । तेन हि केषाचिद्दासीपुत्राणा न केवलं यागविधायकब्राह्मणग्रन्थाना प्रवचनकर्तृत्व किंतु मन्त्रद्रष्टृत्वमपि विद्यते । किमुदाहरणमिति प्रश्ने कवषैलूषोपाख्यानमेवात्र निदर्शनम् । एवमैतरेयब्राह्मणे पठ्यते ।

ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत । ते कवषमैलूषं सोमादनयन्दास्याःपुत्रः कितवोऽब्राह्मणः कथं नो मध्येऽदीक्षिष्टेति तं बहिर्धन्वोदवहन्नत्रैनं पिपासा हन्तु सरस्वत्या उदकं मा पादिति स बहिर्धन्वोदूळ्हः पिपासया वित्त एतदपोनप्त्रीयमपश्यत् प्र देवत्रा ब्रह्मणे गातुरेत्विति तेनापां प्रियं धामोपागच्छत्तमापोऽनूदायंस्तं सरस्वती समन्तं पर्यधावत् । तस्माद्धाप्येतर्हि परिसारकमित्याचक्षते । यदेनं सरस्वती समन्तं परिससार । ते वा ऋषयोऽब्रुवन्विदुर्वा इमं देवा उपेमं ह्वयामहा इति तथेति तमुपाह्वयन्त तमुपहूयैतदपोनप्त्रीयमकुर्वत । २, १९.

एतस्मादनुमीयते । ते भृग्वादय ऋषय परस्परमिदमब्रुवन् । अहो कवषमिमं देवा अपि जानन्त्येव । अतोऽस्य कितवत्वादिदोषो नास्ति तस्मादेनमस्माकमन्तिकमाहूयानेन दृष्टमपोनप्त्रीय क्रियतामिति । अतो हेतोर्महिदासस्य शूद्रागर्भजातत्वेऽपि ब्राह्मणग्रन्थप्रवचनशक्तिमत्त्वेन ब्राह्मणत्वमापन्नं मन्त्रद्रष्टृत्वं च सिद्धम् । अन्यच्च । अस्ति हि ब्राह्मणस्य ब्राह्मण–क्षत्रिय–वैश्येतित्रिविधार्याणां

तदितरस्य शूद्रस्यानार्यस्य च कन्यापरिणयेऽधिकारः। तथा क्षत्रियस्यापि क्षत्रिय-वैश्येतिद्विविधार्ययोस्तदितरस्य शूद्रस्य चानार्यस्य कन्याग्रहणेऽधिकारः। एवं वैश्यस्यापि स्वजातीयाया आर्यायास्तदितरस्या अनार्यायाश्च कन्या-विवहनेऽधिकारः। अत्र सर्वेषामेवार्यवर्णानां प्रथमं स्वजातीयायाः पाणिपीडनमेव विहितम्। किंचार्यकन्यानामेवोद्वहने यथाविधि वैदिकमन्त्रादीनां व्यवहारः समुचितः। तत एव हि तेषां पत्नीत्वम्। अत एवोक्तं भगवता महामुनिना पाणिनिनाऽपि पत्युर्नो यज्ञसंयोगे ४, १, ३३. अत्र यज्ञसंयोगे इति समासान्तं पदम्। संयोगपदं सम्बन्धपरम्। तत एतस्यार्थस्तु पतिशब्दस्य नकारादेशः स्याद् यज्ञेन सम्बन्धे। यथा वसिष्ठस्य पत्नी। तत्कर्तृकयज्ञस्य फलभोक्त्रीत्यर्थः। दम्पत्योः सहाधिकारात्। इतरस्यास्त्वमन्त्रकं ग्रहणमात्रम्। भरणीयत्वहेतुकं भार्यात्वमिति विवेकः। एतत्सर्वं भृगुप्रोक्तमनुसंहितादौ सुव्यक्तं विहितम्।

मनुस्मृतिः। अध्यायस्तृतीयः १२,१३.

सवर्णाऽग्रे द्विजातीनां प्रशस्ता दारकर्मणि
कामतस्तु प्रवृत्तानामिमाः स्युः क्रमशो वराः॥
शूद्रैव भार्या शूद्रस्य सा च स्वा च विशः स्मृता
ते च स्वा चैव राज्ञश्च ताश्च स्वाश्चाग्रजन्मनः॥

तथैवान्यत्र—

विप्रस्य त्रिषु वर्णेषु नृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः
वैश्यस्य वर्णे चैकस्मिन् षडेतेऽपसदाः स्मृताः॥

अपसदा निकृष्टा इति तत्र मन्वर्थे कुल्लूकभट्टः। एषामपसदत्वेऽपि द्विजत्वं न व्याहतम्।

ततोऽग्रे—

सजातिजानन्तरजाः षट्सुता द्विजधर्मिणः।

षट्सुताः द्विजधर्मिण उपनेया इति च तत्र कुल्लूकः।

पुनस्तत्रैव—

यस्माद्बीजप्रभावेण तिर्यग्जा ऋषयोऽभवन्
पूजिताश्च प्रशस्ताश्च तस्माद् बीजं प्रशस्यते॥

यदुक्तं न ब्राह्मणक्षत्रिययोरित्यादिपद्श्लोक्या तत्पूर्वमपरिणीतसवर्णापरम्।

सवर्णाग्रे द्विजातीनामिति श्लोकेऽप्यपदस्यारस्यात् । कुल्लूकभट्टेनाऽपि तत्र तथैव व्याख्यातत्वाच्च । अन्यथा पूर्वापरग्रन्थविरोधः परिहार्यो न स्यात् ।

तदेवं सवर्णायाः पाणिपीडनानन्तरमसवर्णानां ग्रहणे न कोऽपि दोष इति सिद्धान्तः । अत एव इन्द्रस्य प्रिया जाया वावाता प्रासहा नामेत्यैतरेयश्रुतेर्व्याख्यानावसरे सायण आह । राज्ञां हि त्रिविधाः स्त्रियः । तत्रोत्तमजातेर्महिषीति नाम । मध्यमजातेर्वावातेति । अधमजातेः परिवृक्तिरिति ।

ब्राह्मण—क्षत्रिययोरधर्मपरिचर्ययाऽनार्यत्वलाभोऽपि स्पष्टं समाम्नात इहैवैतरेयब्राह्मणे । स यथा । ऐतशप्रलापं शंसति । ऐतशो ह वै मुनिरग्नेरायुर्ददर्श । यज्ञस्यायातयाममिति हैक आहुः । सोऽब्रवीत् पुत्रान्पुत्रका अग्नेरायुरदर्शम् । तदभिलपिष्यामि यत्किंच वदामि तन्मे मा परिगातेति स प्रत्यपद्यतैता अश्वा आप्लवन्ते प्रतीपं प्रातिसत्वनमिति । तस्याभ्यग्निरैतशायन एत्याकालेऽभिहाय मुखमप्यगृह्णात् । अदृपन्नः पितेति । तं होवाचापेह्यलसोऽभूर्यो मे वाचमवधीः । शतायुं गामकरिष्यं सहस्रायुं पुरुषं पापिष्ठां ते प्रजां करोमि यो मेत्थमसक्था इति । तस्मादाहुरभ्यग्नय ऐतशायना और्वाणां पापिष्ठा इति । ६, ३३.

क्षत्रियस्याधर्मपरिचर्ययाऽनार्यत्वलाभे निदर्शनम् । तस्य ह विश्वामित्रस्यैकशतं पुत्रा आसुः । पञ्चाशदेव ज्यायांसो मधुच्छन्दसः पञ्चाशत् कनीयांसः (इति) तद् ये ज्यायांसो न ते कुशलं मेनिरे ताननु व्याजहार । अन्तान्वः प्रजा भक्षीष्टेति । त एतेऽन्ध्राः पुण्ड्राः शवराः पुलिन्दा मूतिबा इत्युदन्त्या बहवो वैश्वामित्रा दस्यूनां भूयिष्ठाः (इति) । ७, १८ ॥

अथ शाखाविचार आरभ्यते । कस्याः शाखाया इदं ब्राह्मणम् । एतद् ब्राह्मणं शाकलशाखायाः । इयं तु (१) शाकलाः (२) बाष्कलाः (३) आश्वलायनाः (४) शाङ्खायनाः (५) माण्डूकाश्चेति या ऋग्वेदस्य प्राधान्यत्वेन परिगणिताः पञ्च शाखाः सन्ति तासामेकतमा । केचित्त्वाश्वलायनशाखाया अप्येतदेव ब्राह्मणमिति वदन्त ऐतरेयब्राह्मणस्यैवाश्वलायनब्राह्मणमित्यपि नामान्तरमिति प्रतिपादयन्ति । तदयुक्तम् । अवशिष्टानां शाखानां ब्राह्मणानि सर्वत्र नोपलभ्यन्ते । परमैतरेयि-कौषीतकि-शैशिरि-पैङ्गीत्यादयोऽन्येऽपि केषांचिन्मतामिप्रायेण ऋग्वेदस्य शाखाभेदाः सन्ति ॥

अथ ब्राह्मणग्रन्थविचारः । ब्राह्मणस्यास्य वेदेऽन्तर्भावः । मन्त्रब्राह्मणयोर्वेद इति

संज्ञात्वात् । मन्त्रो नाम यो ह्यव्यभिचरितस्वरवर्णादिपठनपाठनक्रमागतः सन् सर्वकालं सर्वदेशेषु प्रतिशाखमविभागेन वर्तमानः स एको मन्त्रः (मन्त्रराशिः)। अपरस्तु विधि–निन्दा–प्रशंसा–संप्रश्नाख्यानादिभिस्तस्यैव प्रायो विनियोगप्रख्यापक उपव्याख्यानभूतो वाक्यनिचयो ब्राह्मणराशिः (ब्राह्मणम्)। अनयोरेकः सङ्घो वेद इत्यभिधीयते । वेदनिबन्धेषु मन्त्रब्राह्मणभागौ परस्परमसंभिन्नावेव प्रायः पठ्येते । क्वचित्तु ब्राह्मणसंमिश्रितोऽपि मन्त्रभागः पठितोऽस्ति । एवमुभयात्मकोऽपि विध्यर्थवादमन्त्ररूपेण त्रिधा व्यवस्थितोऽयं वेदराशिरेकमूल एककर्मलक्षणफलो महाकल्पवृक्षो वरीवर्ति । अस्य च फलभूतं कर्म (१) विधिना विहितम् (२) अर्थवादेन प्ररोचितम् (३) मन्त्रेण च स्मृतम् सदभ्युदयकारि भवति ॥

ऐतरेयस्य महर्षेः कालविचारः। आश्वलायनगृह्ये देवर्ष्याचार्यतर्पणविधिनिधायके सूत्रेऽस्य नामोपलभ्यते । तेन वयं ब्राह्मणाः सर्वे प्रत्यहमेनं जलाञ्जलिभिस्तर्पयामः । इदमेकमेतस्यातिप्राचीनत्वे लिङ्गम् । पाणिनीयसूत्रेणैवैतस्य सिद्धिर्भवतीति द्वितीयं प्रमाणम् । तद्यथा । योऽयमैतरेयः शब्दः स तु इतरशब्दाद् व्युत्पन्नः । इतरशब्दस्य शुभ्रादिगणे पाठात् । शुभ्रादिभ्यश्च (ढक् स्यात्। अपत्येऽर्थे।) ४, १, २३, इति पाणिनीयसूत्रेणापत्येऽर्थे ढकि ककारस्येत्संज्ञायां लोपे च आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् ७, १, २, इत्यनेन सूत्रेण ढस्थाने एयादेशे तद्धितेष्वचामादेः ७, २, ११७, इत्यनेन सूत्रेणादेरचो वृद्धौ ऐतरेयशब्दः सिध्यति । अनया रीत्या भगवता पाणिनिना ऐतरेयशब्दो व्याख्यातस्तेन ऐतरेयो नाम महर्षिः ख्रिस्ताब्दात्पूर्वं सप्तमशतकारम्भ उत्पन्नस्य गीर्वाणभाषाया व्याकरणप्रणेतुर्भगवतः पाणिनेः कथमपि नार्वाचीन इति तु निर्विकल्पम् । भगवतः पाणिनेः समयस्तु ख्रिस्ताब्दात्पूर्वं सप्तमशतकारम्भ एवेत्येके[१] । ब्राह्मणस्यास्य प्रादुर्भावसमयः ख्रिस्ताब्दात्पूर्वं २०००–१४०० मिते वर्षे प्राय इत्यन्ये[२] । अपरे तु ख्रिस्ताब्दात्पूर्वं १४००–१२०० मिते वर्षे ब्राह्मणमन्यः प्रादुर्बभूवेति निश्चिन्युः[३] ॥

ऐतरेयब्राह्मणस्य पदपाठाभावाद् भाषाया अपि दुरवगाहत्वात् पदपदार्थज्ञानमन्तरा वाक्यार्थज्ञानं न संभवतीति मनस्यानीय चतुःपञ्चाशदधिकसप्त-

---

१ See Early History of the Dekkan, Page 8.

२ See Page 454 of the Arctic Home in the Vedas.

३ See Vol. I PP. 47–48 of Dr. M. Haug's Edition of the Aitareya Brâhmaṇam.

दशशत (१७५४) मिते शालिवाहनाब्दे नन्दननाम्नि संवत्सरे लिखितमेकमैत-
रेयब्राह्मणस्य पुस्तकमस्मत्संस्कृतपुस्तकसंग्रहान्तर्गतमपरं निषष्ट्यधिकाष्टादशशत-
(१८६३) मिते पुण्याख्यपत्तने हौगपण्डितेन मुद्रितं तृतीयं चतुर्णवत्यधि-
काष्टादशशत (१८९४) मिते कलिकातायां राजधान्यां बिब्लोथिकाइण्डिका-
पुस्तकावलिषु मुद्रितं चतुर्थं षण्णवत्यधिकाष्टादशशत (१८९६) मिते
ख्रिस्ताब्दे पुण्यपत्तन आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलिषु मुद्रितमैतरेयब्राह्मणमेवं-
विधानि निचतुराणि पुस्तकानि मेलयित्वा यत्र यत्र संहितायां प्रतीकमुप-
लब्धं तत्र तत्र ऋक्संहितायां पदपाठानुरोधेन कुत्रचित् सायणाचार्यविर-
चितभाष्याधारेण च पाठान्तराणि सम्यग्विचार्य सर्वेषां पदानामकारादि-
क्रमम्—क, का, कि, की, कु, कू, के, कै, को, कौ, कम्, कः–एवंविध-
मनुसृत्य कामदुघेवैषाऽनुक्रमणिका विरचिता । अस्यामनुक्रमणिकायां विष-
माणि प्रक्षेपयुतानि च पदानि तेषु तेषु स्थलेषु टिप्पण्यादिभिर्विशदीकृतानि ।
सर्वत्र ग्रन्थे स्थूला–मध्यमा–सूक्ष्माश्चेति त्रिप्रकारकाः सीसकाङ्का उपयुक्ताः
सन्ति । ते च यथासंख्यं पञ्चिकादर्शकाः खण्डसूचकाः आवृत्तिवाच-
काश्चेति बोद्धव्यम् ।

अस्या दर्शनेनैतरेयब्राह्मणान्तर्गतः कतमोऽपि शब्दो दिदृक्षोः पुरस्ताद-
विलम्बितमागमिष्यत्येव । येषु येषु ग्रन्थेषु ब्राह्मणस्यास्य प्रतीकान्युपलभ्यन्ते
तेषां प्रतीकानां सत्यासत्यत्वनिर्णयमाशु दास्यति शब्दानुक्रमणिकेयम् । एत-
दन्तर्गतशब्दानां दर्शनेन मनुष्य ऐतिह्यमपि ज्ञानमापद्येत । कतमः शब्दः
कतमस्यां पञ्चिकायां कतमस्मिन् खण्डे कतिकृत्व आगच्छतीत्येतत्सर्वमसुखा-
पीयमसंशयं वदिष्यति । ऐतरेयब्राह्मणकालिकान्याचारविचारविज्ञानानि कीदृ-
शान्यासन्नेतदपि संक्षेपत इयमनुक्रमणिका सर्वेभ्यः कथयिष्यति । प्रत्युत्थान-
विधिमधिकृत्य प्रत्युत्थेयाः शब्दो द्रष्टव्यः २,२०; विवाहविधिमधिकृत्य अपुत्र-
शब्दो द्रष्टव्यः ७,१३; तदानींतनस्त्रीणामसाधारणं पाण्डित्यमधिकृत्य गन्धर्व-
गृहीता शब्दो द्रष्टव्यः ५,२९, अनूचानानामीशाना वा गृहेषु स्नुषाया लज्जा-
मधिकृत्य स्नुषाशब्दो द्रष्टव्यः ३,२२; प्रातःस्नानस्य कर्तव्यतामधिकृत्य अस्नातः
शब्दो द्रष्टव्यः ७,९; मृतस्य शरीरालाभे पर्णशरीरदाहमधिकृत्य पर्णशरशब्दो
द्रष्टव्यः ७,२; देवार्चनविहीनस्य निन्दामधिकृत्य अनद्धाशब्दो द्रष्टव्यः ७,९;
अतिथिसत्कारमधिकृत्य अतिथिशब्दो द्रष्टव्यः ५,३०; महोदधौ प्लवनम-
धिकृत्य प्लवेरन् शब्दो द्रष्टव्यः ६,२१; प्राकारनिर्माणमधिकृत्य पुरशब्दे

द्रष्टव्यः १,२३; उपविमोकव्यवहारमधिकृत्य उपविमोकशब्दो द्रष्टव्यः ४,२७; पृथिवीभ्रमणविज्ञानम्। सूर्योदयास्तमयविज्ञानम्। अहोरात्रविज्ञानं च ३,४४; अस्मिन् खण्डे उपलभ्यते। एकस्या जायायाममृताया जायान्तरपरिग्रहणमधिकृत्य जायाशब्दो द्रष्टव्यः ३,२३,४७; जीवत्पतिकायाः स्त्रियाः पत्यन्तरग्रहणाचाप्रतिषेधमधिकृत्य नैकस्यै बह्वः सह पतयः इत्येते शब्दा द्रष्टव्याः ३,२३. एवमादीनि बहूनि विज्ञानान्येतस्या अनुक्रमणिकायाः साहाय्येन मनुष्योऽधिगमिष्यतीत्यलं विस्तरेण ॥

अस्या अनुक्रमणिकाया आ समाप्तेः प्रथममुद्रणसंशोधनकर्मणि यथाशक्ति साहाय्यं कुर्वतोर्मत्तनूजन्मनोर्नारायणमाधवयोर्धन्यवादमनाविष्कृत्यास्मात्प्रास्ताविकाल्लेखाद्विरन्तुं नोचितमिति तयोरायुरारोग्यं वितनितुमीश प्रार्थ्य विरमामि। तथा निर्णयसागरस्थैः पणशीकरोपाह्वयैर्वासुदेवशास्त्रिभिरपि प्रकृतग्रन्थमुद्रणीपत्रशोधनपरिश्रमं स्वीकृत्वद्भिर्मयि बहूपकृतम्। इत्थं यथामति सुरचितेऽपि शोधनकर्मणि दृष्टिदोषात्प्रमादाद्वा समुपजातानां मम स्खलितानां प्रबोधनेन मामनुगृह्णन्तु सहृदया इति सप्रश्रयमभ्यर्थये

मुम्बापुर्यां माघमासस्य शुक्लपक्षस्य
प्रतिपदि शाके १८३७
राक्षसनाम्नि संवत्सरे.

विदुषां वशंवदः
विश्वनाथशर्माहम्।

श्रीः ।

मातापितृभ्यां नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

अथ श्रीमदृग्वेदस्यैतरेयब्राह्मणान्तर्गत-सुप्तिङन्तपदानामकारादिमातृका-क्रमेणानुक्रमणिका ।

अ.

* अदर्शमिति यन्मुद्रितं तदशुद्धम्। भाष्यविरोधात्।

† ऐतरेयब्राह्मणस्य प्रथमपञ्चिकायास्त्रिंशत्तमे खण्डे ऋक्संहितायाः पदपाठानुरोधेन 'अदितिः' इत्येव पदं न्याय्यम्। ननु 'आदितिः' यथाऽऽनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके लिखितम्।

* [नानाश्रान्ताय इत्यत्र न+अनाश्रान्ताय इति वा पदे । इति भाष्यम् ।]

† [अनैव अनिल्या इति द्वितीयं पदं दृश्यते तदशुद्धम् ।]

* [अत्र [illegible] अनुयाजाः इति एव पाठः । [illegible] ।]

अन्याः १,१; २,१८[२];६,१०,१२,१३[४].
अन्यान् १,१०; ४,११; ६,२.
अन्यानि १,९; ३,४७,४८; ४,१७[२],
  २४,२८[४]; ५,१९[२],२१[२]; ७,३२.
अन्याभिः ६,१[३].
अन्याम् ५,२७; ७,३,४,५.
अन्यूह्याः ६,१९.
अन्ये १,१४[२],१६,२०[३],२,३६;३,३३[२];
  ४,१३;५,२३; ६,१४; ७,३०; ८,
  २६.
अन्येद्युः ५,२९[१].
अन्येन ३,२२.
अन्येषाम् १,६.
अन्येषु ४,२६; ६,१५,२६,३६.
अन्यैः ७,६.
अन्यैरन्यै. ४,२७[१].
अन्योदर्याये ३,२७.
अन्योन्यस्मिन् ३,३३.
अन्योन्यस्य ४,२७; ५,९.
अन्वकामयत २,६.
अन्वगच्छन् २,८.
अन्वघाः ७,१८.
अन्वपिबत् ३,३८.
अन्वप्रवीत् २,१५[१].
अन्वयुञ्जन् ४,२६[१].
अन्ववयन्ति ६,१४.
अन्ववयुः ६,१४.
अन्ववसृजताद् २,६.
अन्ववायन् २,३१; ३,४५[४]; ४,५[३].
अन्ववारयन्त ५,१.
अन्वविन्दन् १,२; ३,१[१].
अन्ववस्थारः ४,९.
अन्ववोचन् ५,१४.
अन्ववृज्यन्त २,११.

अन्वस्य ८,११[२].
अन्वाकरोत् ४,७.
अन्वागच्छत् ७,१९.
अन्वागच्छताम् ४,८[२].
अन्वागच्छन् ३,४५[१].
अन्वादधानः ७,१२.
अन्वाप्नोत् ३,२७[२].
अन्वाभजति ६,१२.
अन्वाभवन्ति १,२४[२].
अन्वायन्ति १,१५.
अन्वारभ्याय ८,१०.
अन्वारब्धे ७,१७.
अन्वारभे ५,२४.
अन्वारोह ८,१७[१].
अन्वारोहामि ८,१२[१].
अन्वाह १,९,११[१],१६[१],२२,२८[१],२९[१],
  ३०[१]; २, २[५],५, १०[१], ११, १२[१],
  १३,१५,१७, १८,१९,२०; ३,४०;
  ६,९[७],११[१]१२[१].
अन्वाहार्यपचने ५,३२,३४; ८,२४.
अन्वाहार्यपचनम् ७,१२.
अन्वाहार्यपचनः ७,१२; ८,२४[१].
अन्वाहुः ६,९[१].
अन्विच्छाम ३,४५[१].
अन्वित ७,१८.
अन्वीक्षेन ८,१०.
अन्वेष्यामि ३,१९.
अन्वैच्छन् ३,१५.
अन्वैत् ७,१९.
अन्वैताम् ७,१९.
अन्वैति ३,१७.
अप ३,३०;४,२२[१],२५; ५,१,६,२५[१],
  ३०[१]; ६,४[३],२२[१],३६; ८,१०.
अप. १,२२;२,२०[१]; ३,१८[१],१९,३८;

† [यक्ष्यमाणः इत्यस्य पदस्य स्थाने अयक्ष्यमाण इति वा पदमिति भाष्यम्]

* [अयुवमार्यस्येत्यत्र अयुवम्+आर्यस्येति वा पदे । इति भाष्यम्]

‡ (अयुवमार्यस्येत्यत्र अयुवमारि+अस्य इति वा पदे इति भाष्यम्)

† [पत्रिकायामर्चता इति पद पर ऋग्वेदसहितायाः पदपाठेऽर्चत इति पद दृश्यते.]

† [यक्ष्यमाण. इत्यस्य पदस्य स्थाने अयक्ष्यमाण इति वा पदमिति भाष्यम्]
* [अयुवमार्यस्येत्यत्र अयुवम्+आर्यस्येति वा पदे । इति भाष्यम्]
‡ (अयुवमार्यस्येत्यत्र अयुवमारि+अस्य इति वा पदे इति भाष्यम्)

अरासत ७, १७.
अरिन्दमाय ७, ३४
अरिघ्ना॰ ५, १८.
अरिघ्रा ५, १८.
अरिष्ट ८, ११.
अरिष्टनेमिम् ४, २०.
अरिष्टनेमि ४, २०.
अरिष्टिम् ५, ३३.
अरिष्टेन २, ३१.
अरिष्टेभि १, २१
अरिष्टे ६, १५
अरिष्टूपै ८, १०.
अरुणम् ४, ९.
अरुणा ३, ३४.
अरुणं ४, ८.
अरुमघान् ७, २८
अरुपस्य ४, ३२
अरूरुचत् १, २१
अरोचि ७, ६
अरोहत् ५, १०.
अरोहन् ७, ३०
अर्कै ६, १८,१९
अर्चत ४, ४[२].
† अर्चता ५,२०.
अर्चन् ५, १६.
अर्चाम ५, २०
अर्चीषि ३, ३५.
अर्जते ३, ४२
अर्जसि ३, ४२[४]
अर्जाता ३, ४२ अर्जते इति युक्तम्]
अर्जुनम् ५, १५
अर्ता २, ३०[२].

अर्थम् १, २१.
अर्थं १, २७
अर्धम् ३, २५, ५, ३३,३४[२], ७, १[२].
अर्धं ४, २४[४].
अर्धमाक् ५, ३४.
अर्धमासश ४, १२,१३,१६[२].
अर्धमासा १, २३, ४, १२,१६,
अर्धमासान् १, २३.
अर्धमासेभ्य १, २३[१].
अर्धमासेषु १, २४.
अर्धर्चश २, १८[२], ३, ३१, ४, २१[२].
६, २[१],२४[२],२८,३२[१],३३[१],३६.
अर्धर्चशा३ ६, २.
अर्धा ३, १९[२]
अर्धात् ३, २२,२५
अर्धात्म ७, २६
अर्बुद ६, १
अर्बुदोदासपर्णा ६, १.
अर्भकेभ्य ७, १६
अर्य ४, ११.
अर्यमा ५, १.
अर्वेति ३, ३४
अर्वाक् १, २५, २, ७, ४, २५
अर्वाक्सहस्रम् ४, ७
अर्वाङ् ४, २५[४], ६, ११[२],१९, ७, १.
अर्वाची ४, २५
अर्वाची १, २५
अर्वाञ्च ३, १०,४१
अर्वाञ्चम् ६, ७
अर्वाञ्चि ४, २५.
अर्हति १, ६, १५, ४, ११, ६, २३,
८, १२, १७,२१,२३.

† [पत्रिकायामर्चता इति पदं परं ऋग्वेदसंहितायाः पदपाठेऽर्चन इति पदं दृश्यते.]

अस्तोमकृन्तनाय ५, १६
अस्था ६, १९
अस्थात् ५, १३,१६, ७, १७
अस्थि २, ९,१४, ६, २९
अस्थु ४, ११
अस्थूरिणा ५, ३०
अस्ना २, ७^{२}.
अस्नात ७, ९
अस्पर्धन्त २, २०, ४, १७, ६, ३४
अस्पृण्वन् ४, १९.
असत् २, २, ७, ९,२३,२४
अस्मभ्यम् २, १५^{२}
अस्माकम् १, २४, ३,३९, ५,२५, ६, १५, ७, २७
अस्मात् १, ११,२०,२३, ३, १८,१९, २५, ४, १८,३०, ५, ३०, ६, ८, ९,२०, ३४^{२}, ७, १, २९^{२}, ८, ८, २७
अस्मान् १, ९,२१,२६,२७, २, ३^{२}, ३, १९^{२}.
अस्मासु २, २, ७, ४, ११, ५, २२, ७, १२
अस्मि ३,१३,२२, ७,२४^{२},२७, ८,२७
अस्मिता १,१९, २,३,६, ३,४८
अस्मिन् १, ११,१९^{२},२०^{२}, २१^{७},२८^{२}, २,१६,३४^{४}, ३,१७^{२},२०,२२,२३, ४६^{२}, ४,१०, १५,२१^{२},२४^{२}, २५, २६, ३०, ५,२२, ६,८, २०^{२},२७, ३०^{२},३१, ७,७,१०^{२},१३,१७,१८, १९,३२^{२}, ८,७,८^{७}, ९, १४, १६^{८}, १९,२०^{२},२२,२७^{२}.
अस्मे १,१३, ३,३८.
अस्मै १,४,८,१३^{४},१५ २,३,६,९,४०, ३, ६,११,२१^{२},३८^{२}, ४,२,३^{२}, ४, १६,२५^{२}, ५,१९,३१, ६,३^{२},१८^{२}, २०^{२},२९, ७,५,१२^{२},१३,१७,३३, ८,१^{२},४,६,८,१०,१७,२०,२४^{२}, २६^{२}
अस्य १, ६,९,१३,१६^{२},१७,२२^{२},२४, २६^{२},२८,३०^{२}, २,१^{२},२,६^{७},७^{२},८^{२}, १०^{२}, ११^{५}, १३^{२}, १५^{२}, १६^{२}, १७, १८^{५},२०^{२},२१, २२, ३०, ३१, ३२, ३३,३५,३६,३७^{२},३८^{२},३९^{२}, ३,१, २^{८},३^{८}, ४^{११},७^{५},१३,१७^{४},१८,१९, २२^{२},२४,३१^{२},३३^{४},३७, ३९,४३^{४}, ४७,४८^{७}, ४, १,३,६^{२},७,९ १०, १४^{२},२०^{२}, ५, १३,१५^{२},१६^{२},१८, १९,२५,२७,२८^{५},२९^{२}, ३०^{२},३१^{२}, ३३, ६,१^{२},२^{२},३,४,११,१२,१३^{२}, १४^{४},२१, २३, २८, २९,३०, ३१, ३२,३३, ७,२^{२}, १२^{२}, १४^{२}, १५, १७^{२},१९,२६,२९^{२},३०^{२},३१^{२},३२^{२}, ३३^{२},३४^{२}, ८,२,५,७, १०, २०, २४^{८},*२५,२८
अस्या १,६,७,२३ २,२, ३,२२, ५, २७, ६,३५, ७,३, ८,५
अस्याभा ६,३०
अस्याम् १,१,८^{२}, २,८, ३,२२,३१, ४, २७^{२}, ७,१३, ८,१४^{२},१९
अस्यै १,८^{२}, २,२२
अस्रवत् ३,२६
अस्वरन् १,२०
अस्वर्गेण ७,१०
अस्वादु ५,२२.

* [अनुवमार्येस्येत्यत्र 'अनुवमारि+अस्य' इति वा पदे]

* (अहोभिरितिवक्तव्ये वर्णविकारेण अहभिरित्युक्तम्)

* [आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके 'आदितिः' इत्याकारक पद दृश्यते पर ऋग्वेदसंहितायाः पदपाठे 'अन्त.+न+प्र+आगाः+अदितिः' ८,४८,२. एवंविधानि पदानि सन्ति । अतोऽस्माभिरपि स एव पाठोऽङ्गीकृतः]

* प्रथमपत्रिकायाः द्वाविंशतितमे खण्डे आहुतमित्यस्य स्थाने हौगपण्डितः स्वाहुतम् इति लिखति ।

* होगनाम्ना पण्डितेन मुद्रितपुस्तके हि तानि इति भिन्ने पदे दृश्येते पर आनन्दाश्रमस्थपण्डितै आहितानि इति पद मुद्रितम् । एतदेव शुद्धम् ।

२९^{२},३०, ३१^{२}, ५, १,४, ५,६,७, ८^{२},१०,१६,१८^{२}, २०,२१,३४, ६, ७,१०^{३},११,१२^{२},१४^{३}, १५^{३}, १७^{२}, १८^{३},१९^{२},२२^{२}, २६,३६^{२}, ७,१५^{६}, १६^{४},२१, २३^{२}, २८^{२}, ३३, ८, ६^{२}, १२,१४,२०.

इन्द्रगाथा ६, ३२.

इन्द्रगाथाभि ६, ३२^{२}.

इन्द्रतमे १, २२,

इन्द्रतुरीय २, २५

इन्द्रनिहव ४, २९ , ८, १

इन्द्रम् ३, १६, १९, २७, ४, ५, ८, २२, ५,२^{२},७,८, १२,१८,१९, ६, ४,६^{३},१०^{४},१२,१५^{२},१८, २०,२१, २३, ३०^{२}, ७, १६, २४,२८, ८, ७,१२.

इन्द्रवन्त ५, ३४^{६}

इन्द्रवायू २, २५ , ३, ४.

इन्द्रवाय्वो २, २५.

इन्द्रवाहा ४, ३१

इन्द्रसारथि २, २५

इन्द्रस्य २,२,२४^{३}, ३, २२^{२}, २४^{३}, ३८, ४,२०, ५,१,२^{४}, १२,१७, २०, ६, २०^{३}, ७,२८, ८,७^{३}

इन्द्राग्नी २,३६^{३},३७^{३}, ६,४,५,६^{३},१०

इन्द्राग्निभ्याम् ६,४^{३}

इन्द्राभ्यो ६,७^{२}

इन्द्रात् ५,३४, ७,२३.

इन्द्रावृहसतिभ्याम् ६,२६

इन्द्राय १,२६^{२}, २,२८, ३, १२^{२}, १३, ४, १,६,२५,२९,३१, ५,४,६,१६, १८, २७, ६, ११, १८, ७,३, ८, ८,२०

इन्द्रायतनाभि २,२

इन्द्रावरुणा ६,१२

इन्द्राविष्णू ६,१२

इन्द्रियम् १,५,१३,२८, २,२४, ५,२^{३}, ११,१८,२१, ७,२३^{३}, ८,२, ३,४, २०^{२},२७^{२}.

इन्द्रियवान् १,५

इन्द्रियाणाम् १,१२.

इन्द्रियाणि १,१२,२१.

इन्द्रिये २,१७, ४,१९, ६,२

इन्द्रियेण १,२८, ७,२३, ८,७^{३},९^{२}.

इन्द्रेण ३,४,२०,५०, ६,४^{१},७^{३}.

इन्धते २,३४^{२}

इन्धीरन् ७,२

इन १,६

इम् १,२२

इमम् १,७,१८^{२},१९ ,२८, २, १, १२, १६, १९^{२}, ३१^{२},३४^{४}, ३,२५, २६, ३१, ३३, ३७, ४५, ४, २१, २३, २४^{२},२७,३१, ५,४,६, ६,८, १२, ३५, ७,१३,१४,१५^{३},१७,२७, ८, ७,१०,१२^{२},१७

इमा १,९, २,१२, ५,१९

इमा १, २३^{३}, २४, २, ११,२०^{३}, ३३, ३, २०, ४८^{२}, ५,६, १९, २०, ६, २१,२७,३२^{६}, ८,७^{४},१३,१८

इमान् १, ५, १७, २३^{५}, ३, ५, १८^{२}, २०^{२}, ५०^{३}, ४, ५, १८^{२}, १९, २०, २४^{२}, ३०, ५, ७^{२}, ३२, ६, १५, ७,२७

इमानि २,४०,४१

इमाम् १,७, १३, २३, २५^{२}, २,८, ४, २७^{३}, ६,१८,१९,३५^{२}, ८,१०

इमे १,५,८^{२},१७^{४},२०, २३,२५, ३०, २,१२,१७, ३,२०^{२},२८,३०,४९^{२},

[* निपातद्वयम्। एतयोर्निपातयोः समुच्चयार्थोऽस्ति। अतोऽत्र संग्रहः।]

* आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके प्रथमपत्रिकायां सप्तमे खण्डे उपक्रामत् इति पदं मुद्रितं परमेतदशुद्धम्।

ओ

* अङ्म इत्यस्य स्थाने हौगपण्डितमुद्रितपुस्तके ऐन्म इत्याकारक पाठ उपलभ्यते । परमय प्रामादिक इति प्रतिभाति । सायणाचार्यास्तु अङ्म अञ्जन कुम इति लिखन्ति । हौगपण्डितोऽपि यूरोपीयभाषोपनिबद्धे स्वसिद्धान्ते 74 पत्रे 'We anoint the sacrificial post (yûpa)' इति लिखति तस्मादायत एवास्य पाठस्य वैयर्थ्यम् ।

घ

* दाक्तरपदवाच्यहौगमुद्रितपुस्तकस्य 'ननिषा' इति पाठ ।

* पुस्तकाने आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके 'होतानाम्' इत्येव पाठ उपलभ्यते पर महाशये हौगमहोदयैः 'देवलोकानाम्' इत्यादृत्य पाठोऽङ्गीकृत

‡ 'दशारवकारको वैपयामन वेगानां संबन्धानि व्याख्यान माप्यकारे)

* (उभयोरपि पुस्तकयो द्वे ञ्चम स्थाने म स्तावाक पञ्चुरन्ध्यते)

ध

* (नानाधान्याय इत्यत्र नाना+धान्याय इति वा पदे इति भाष्यम्)

* दीनपण्डित नेयद् इति मिनाति इत्यत्रामाकिरन् । भाष्यविरोधात् । ऐ० ब्रा० १३

*. निह्नवते इति आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके । आपस्तम्बोपि तथैव लिखति ।

¶ हौगपण्डितस्तु नीथानि लिखति । परं आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके नाथा इति पदं मूले दृश्यते तत्प्रामादिकम् । भाष्ये नीथानिपदस्य वर्तमानत्वात् ।

* [illegible]

* दर पुनरावने आन ।भवमुद्दिश्पुरारे पुरीष्या ११ उद्दिशन ।

* पुरुयाचने आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके मूले (ऐतरेयब्राह्मणे) पूरुयाः इत्यत्र पूकारो दीर्घः । परं भाष्यकारैः व्याख्यानसमये पुकारः ह्रस्व एव गृहीतः ।

* बोथलिङ्कमहाशयस्तु प्रवृणीरन् इत्येव लिखति। परं पश्चात्प्रसिद्धादर्शानानन्तरे (१८९६) खिस्ताब्दे पुण्यपत्तने आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलिमुद्रिते ऐतरेयब्राह्मणे प्रवृणीरन्तु ईदृशः पाठ उपलभ्यते। तस्मादिदं पाठान्तरं स्यात् छन्दसि परेऽपि १, ४, ८१ व्यवहिताश्च १, ४, ८२ इति सूत्रद्वयोक्तरीत्या गत्युपसर्गसंज्ञकाः शब्दाः (यथा लौकिकभाषायां धातोः प्राक् प्रयुज्यन्ते तथा) वैदिकभाषायां परेऽपि प्रयुज्यन्ते। इत्यतोऽस्य प्रवृणीरन्तु इत्यस्य पाठस्य संगतिः।

* प्राप्य इति मध्ये प्राप्त्वा इत्युक्तम् सर्वे विधय छन्दसि विकल्पन्त । इत्यनेन सर्वं सगच्छते ।

---

* प्रासहः (प्रासहस्पतिः) अत्रस्थं ऐतरेयब्राह्मणभाष्यम् । प्रकृष्टं सहः बलं येषां ते प्रासहास्तेषां पतिः प्रासहस्पतिरिन्द्रः । अचेति अजानात् देवानामभीष्टं ज्ञातवान् कदाक्षेणानुगृहीतवान् इत्यर्थः । स चेन्द्रस्तुविष्मान् बहुधनवान् ।

अत्रस्थं ऋग्वेदभाष्यम् । मण्डलं १०, ७४, ६. सूक्तमात्रम् । अचेति प्रासहस्पतिस्तुविष्मान्यदीमुश्मसि कर्तवे करत्तत् ॥ पदपाठः । अचेति । प्रऽसहः । पतिः । तुविष्मान् । यत् । ईम् । उश्मसि । कर्तवे । करत् । तत् । सायणाचार्यकृतभाष्यम् । योऽयमिन्द्रः प्रासहः प्रकृष्टेन सहसा प्रकर्षेणाभिभविता । पतिः सर्वस्य स्वामी । तुविष्मान् तुवीति बहुनाम तत्सामर्थ्यादिह धनं परिगृह्यते । बहुधन इत्यर्थः । ईदृशः सन्नचेति । सर्वैः प्रज्ञातः स महानिन्द्रो यदीं यदेतत्कर्मोश्मसि वयं कामयामहे तत् करत् करोत्येव । यद् भवत्विद भवत्विति यत् कामयामहे तत्तदानीमेव करोत्येव नोदास्त इत्यर्थः । ऐतरेयब्राह्मणभाष्यम् । पादत्रयोक्तं वावातायाः वचनं श्रुत्वा चतुर्थपादेन देवाः परस्परं ब्रुवते । यदि ईं यदिदमस्माकमप्यत्र भागोऽस्त्वित्येतादृशं कार्यं कर्तवे कर्तुमुश्मसि वयं सर्वे कामयामहे । तत्सर्वमकरत् इन्द्रः सपूर्णमकरोत् । अथवा चतुर्थपादोऽपि वावातायाः एव वचनम् । हे देवा वयं सर्वे यदिदं कार्यं कर्तुं कामयामहे तद्युष्मद्भागप्रदानरूपं कार्यमिन्द्रोऽकरोदिति । इदमेव द्वितीयव्याख्यानं यदेवैतदित्यादि ब्राह्मणेन स्पष्टीकृतम् । हे देवा मया सह युष्माभिरालोचितं कार्यमिन्द्रः कृतवानित्यनेनैव प्रकारेण तस्मिन्मन्त्रे सा वावाताऽब्रवीत् ।

एतादृशं द्विप्रकारकं व्याख्यानमेकस्यैव व्याख्यातुरवलोक्य नश्चेतसि कृतसंदेहेन पदम् । अतो विदुषामग्रे उभयोरपि ग्रन्थयोः भाष्यं प्रस्थापितम् ।

See Vol II. pp. *194—195* of *Dr. M. Haug's Eng* Translation of this ऐतरेयब्राह्मण करत् *is taken by* सायण in his Commentary on the ऋग्वेदसंहिता in the *sense of a present* tense करोति. But it is here

conjunctive, which word alone gives a good sense. Besides the present tense is never formed in this way. M. Haug (I take here अकरत् in the sense of a future tense *Let*, the Vedic conjunctive has often this meaning सायण takes it in the sense of अकरोत्)

The author of this ऐतरेयब्राह्मण takes प्रासहस्पति in the sense of the husband of the wife, प्रासहा, above mentioned in the text

* पुष्पपत्तने आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके प्रसहा एताहृश पद दृश्यते तदशुद्धम् । इन्द्रस्य पत्न्याः वावातायाः राजप्रियत्वात् प्रासहा इति नामान्तरम् । प्रसह्य सर्वं कार्यं कर्तुं शक्ता इति प्रासहाशब्दस्यार्थः । तस्मात् प्रासहा इत्येव पद शुद्धम् ।

* आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके बोधिं इति सानुनासिकं पदं दृश्यते तत्प्रामादिकम् । बोधि बुध्यस्व सर्वदा चित्तेऽनुगृहाण इत्यर्थप्रतिपादकं लिङन्तं पदमत्रेष्टम् ।

* ब्राह्मणस्पतिरिति हौगपण्डितमुद्रितपुस्तक एव पाठः । परं ऋक्संहितायां ब्रह्मणस्पतिरित्याकारकमेव पदमुपलभ्यते तथैव आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तकेऽपि । अतो ब्राह्मणस्पतिरित्याकारक पदमशुद्धम् ।

¶ यत्र हौगपण्डितः तद्वाक्य ब्रूते इति पैतरेयब्राह्मणे लिखति तत्रैव पुण्यपत्तने आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके तद्वाक्य ब्रूते इति पाठान्तरमुपलभ्यते । सायणाचार्यकृतभाष्यानुरोधात्पूर्वस्य स्वीकारोऽस्य ग्रहणमुचितम् ।

भीमम् ५,१३.
भीमः ६,१८,१९; ७,१७.
भीमाय ७,३४.
भीषयै ३,२०. (भीतान्करवाणि)
भीषयित्वा ३,२६.
भीषा ५,२७; ७,३.
भुञ्जते ४,२२[२].
भुनक्ति ३,४६[२].
भुवम् ५,२१.
भुवः २, ३१, ३२, ३७; ५,३१[२], ३२[२], ३४[४]; ८,७[२],११,१३,१८,२७.
भुवत् ५,८.
भुवन् ५,२१.
भुवना ५,१९.
भूः २, ३१, ३२, ३७; ५, ३१[२], ३२[२], ३४[४]; ७,१७; ८,७[४],२१,१३,१८, २७.
भूतम् ४,६; ५,२०; ६,९,३६[२].
भूतया १,२७[२].
भूतवत् ३,३३.
भूतवीरेभ्यः ७,२७.
भूतस्य ८,१२,१७.
भूतात् ४,१८.
भूतानाम् ७,२०.
भूतानि २, ३३, ४०, ४१; ३, ४, १५; ५,३१.
भूताम् ३,३३.
भूतिः ७,१३[२].
भूतेच्छदः ६,३६.
भूतेच्छद्भिः ६,३६[२].
भूतौ २,११.
भूत्वा २,२५,२८[२]; ३,२१,२३[२],२५[२], २८[२],३३,३९,४५[२],४६[२]; ४,२०, २४, २८[२]; ५, १[२]; ६, १४, ३५; ७,१३[२],१९[२],२५; ८,६.
भूमा ८,५.
भूमिम् ३,३१,३८; ८,२५.
भूमिः ४,२७; ८,२१.
भूमौ ८,९.
भूम्याम् ७,३१[२]; ८,८.
भूयः ३,२५; ४,७.
भूयसीभिः २,१३[२].
भूयस्यः ६,१४.
भूयात् ७,३.
भूयांसम् २,२२[२]; ६,३३.
भूयांसः ३,३९.
भूयाः १,२२; ५,२७; ८,१०.
भूयान् २,३३; ३,८; ४,२३; ५,३२; ७,१३,१५.
भूयिष्ठम् १,५[२],७.
भूयिष्ठाः ७,१८.
भूयिष्ठान् ६,२४.
भूयिष्ठेन ५,३४.
भूयिष्ठेषु ६,२५.
भूयोक्षरतराणि ४,२४.
भूरि ५,८.
भूप ५,१६.
भूष्णुः ७,१५.
भृगुः २,२०; ३,३४[२].
भेषजम् ५,३४.
भेषजानि ३,४०.
भेषजीः ८,७.
भेत्ता ८,१२.
भोगाः ७,१३.
भोज ८,१४.
भोजपितरम् ८,१२,१७.
भोजम् ८,१२,१७.

म

* [illegible] आहुः [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] ।

* याच्नः इत्यस्य पदस्य स्थाने हौगपण्डितमुद्रितपुस्तके याच्न्यः एतादृशं पदमुपलभ्यते । तदशुद्धम् । सायणाचार्यकृतभाष्यविरोधात् । अपरं च । यजयाचयतविच्छ-प्रच्छरक्षो नङ् ३,३,९० इत्यनेन सूत्रेण नङ् विधानात् याच्नः इत्येव भाष्यनिर्दिष्टं सिद्धम् ।

* पुण्यपत्तने आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके रंह्माणः इत्यस्य पदस्य स्थाने रम्भमाणः इति पदमैतरेयब्राह्मणे मुद्रितम्। परमनृतमेतत्। भाष्यविरोधात्। अपरं च ऋग्वेदसंहितायाः पदपाठेऽपि रंह्माणः इत्येव पदं पदपाठकृद्भिरादृतम्। अतो रम्भमाणः इत्येव पदं शुद्धमिति न भ्रमितव्यम्।

* अत्रायं सायणाचार्यविरचितमैतरेयब्राह्मणभाष्यम् । सुमिनी सुमित्या शोभनेन प्रदीपेन स्थापनेन मीयमानः स्थाप्यमानो यज्ञवाहसे यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वर्चोधाः वर्चसां दीप्तीनां धाता संपादयिता तेन यूपो विशेष्यते । वर्चोधा इत्येतदाशी.—प्रार्थना ।

अत्रायं सायणाचार्यविरचितऋक्संहिताभाष्यम् ।

मण्डलम् ३,८,३. मूलम् । सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ।

पदानि । सुऽमिती । मीयमान॰ । वर्चः । धाः । यज्ञवाहसे ।

सुमिती माङ् माने इत्यस्य (धातोः) क्तिनि द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति ७, ४, ४०. इत्यनेन सूत्रेण ईकारादेशः । शोभनया मित्या । तादौ च निति कृत्यतौ ६, २, ५०. इत्यनेन सूत्रेण गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् । सुपा सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ७, १, ३९. इत्यनेन सूत्रेण सवर्णदीर्घः । मीयमानः माङ् माने इत्यस्य धातोः कर्मणि यक् । घुमास्थागापाजहातिसां हलि ६, ४, ६६. इत्यनेन सूत्रेणात ईत्वम् । प्रत्ययस्वरः । वर्चो धाः । अन्न धेहि । अयमेवार्थो ब्राह्मणेन स्पष्टीकृतः । धाः धाञो लोडर्थे छन्दसि लुङ्लङ्लिटः ३, ४, ६. इत्यनेन सूत्रेण लुङ् । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु ३, ४, ९७. इत्यनेन सिप इकारलोपः । गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु २, ४, ७७. इत्यनेन सूत्रेण सिचो लोपः । बहुलं छन्दसि इत्यनेन सूत्रेणाडभावः । निपातः । यज्ञवाहसे यज्ञं वहति प्राप्नोति । वह प्रापणे इत्यस्य धातोर्वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसीत्यसुन् । णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ।

ऋग्वेदसंहिताभाष्ये ऐतरेयब्राह्मणभाष्ये चैकस्यैव पदस्यैतादृशं द्विविधं व्याख्यानमेकस्यैव व्याख्यातुरवलोक्य सन्देहदोलाधिरूढ नश्चेतः । परं येऽनूचानास्त एवेदं निर्णेतुं क्षमा इति चेतसि संप्रधार्योभयत्रत्यमपि भाष्यमत्र संगृहीतम् ।

* आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके भाष्ये विदथ्याय इति वक्तव्ये विदध्याय इत्युक्तम्। तदसंगतम्।

* हौगपण्डितस्तु विष्णु न्यङ्क इति द्वे पदे निरवति। सायणाचार्यास्तु षष्ठोऽध्यायाद्य ऐन्द्रमिन्द्रदेवताकं विष्णुन्यङ्कं विष्णुविशेषेण नाशनं इति व्याचख्युः। अतो विष्णुन्यङ्कमिति समस्तं पदं गृहीतम्।

* अस्मिन् खण्डे वृत्राणि इति यत् पदं तस्य पदस्य मध्ये भूः इत्यादिकं पञ्चभिः इत्यर्थं पदपाठ प्रक्षेपणीयम्। यथा इत्येतदक्षरद्वय पुरस्तात् णि इत्येतदक्षरात् मध्ये प्रवेशः। अनया रीत्या वृत्राणिपदस्य सिद्धिरवगन्तव्या।

* अस्मिन् खण्डे शक्मना इति यत् पदमुपलभ्यते तस्मिन्पदे प्रक्षिप्तस्य पदज्ञानस्यादौ स्थितिरिति मद्बुद्धिरिति भाव्ये । अनेन प्रकारेण शक्मनापदस्य संगतिः ।

* अत्र खण्डे समर्य इति यत् पद तस्मिन् सम इत्यक्षरद्वयमधस्तात्कृत्वा र्द इत्येतच्चतुर्थीयमक्षरमुपर्यनन्याप्य युज.. इत्यादिषु पञ्चसु हलन्त पदजात मध्ये प्रक्षेपणीयम्। अनेन प्रकारेण समर्य इति पद सिध्यति।

* श्रीमत्सायणाचार्यैः समावज्जामीभ्यामित्यत्र ईकारान्त जामीशब्दं गृहीत्वा जामी-शब्दो जातिवाचीति ऐतरेयब्राह्मणभाष्ये लिखितम्। अग्रे गत्वा त एव समावज्जामिभिः इति पद लिखन्ति। तस्मान्न ज्ञायते कतरच्छन्दरूपमृत कतरच्चानृतम्। लौकिकभाषाया तु जामिशब्दः इकारान्तोप्युपलभ्यते।

• *छान्दसोऽयं मध्यमपुरुषैकवचनम् । मदस्व इति । स च गत्यर्थे । छान्दोऽत्र भेद । सम्वहस्व संवोढय इति तस्यार्थ ।*

* गायेति नाम्नि यदेतदभ्येति पूर्वंमधुरं तदेव नाम तत्सामवाच्या वाचिद् ऋगाश्रीः। अत स्वरं नाम तदाख्य सामाग्निः। अतो मेऽन्नयोऽयतासां तस्या मेव ऋच् साम मन्तुरपदद् सर्वमनागम्योनस्वरी। इति भाष्यम्।

* सुगन्धितेजनस्य सुगन्धितेजनमिति नामान्तरम्। यस्य मूलानि घर्मकाले पानीयमध्ये होरैः स्थाप्यन्ते। तदिदं सुगन्धितेजनम्। लौकिकभाषायां वाळा इति प्रसिद्धम्।

* वास्तविकं तु अस्थुरित्येव पदम्। परं न माङ्योगे ६, ४, ७४ इत्यनेन सूत्रेणाऽडभावात् स्थुरित्याकारकमेव तिङन्तं पदमवशिष्यते। अतो द्विखण्डान्तर्गतं यद् अस्थुरित्याकारकं पदं तत्पदप्रतिपत्त्यर्थमित्यवगन्तव्यम्।

* तच्छब्दपर्यायस्य स्यच्छब्दस्य टाबन्तस्य (आबन्तस्य) स्येति रूपं भवति । एवं सति अयममुष्य इति मन्त्रो यदाह तत्र वाग्देवतेत्थं मन्ते । इति ज्ञेयम् ।

‡ स्याशब्दस्तच्छब्दपर्याय । एकवचनान्तोऽपि बहुवचनान्तत्वेन विपरिणमयितव्यः । तथा सति स्या इत्यस्य स्थाने ता- प्रजाः इत्युक्तं भवति ।

ह

* हौगपण्डितस्तु आहुतपदस्य स्थाने स्वाहुतमिति पदं आङ्गलभाषायां लिखति। तस्माद्ब्राह्मणभाष्यविचारोऽत्रस्य सुधीभिः कर्तव्य एव। See Vol. II. P. 49 of Dr. M. Haug's English translation of the Aitareya Brâhmanam.

* ऋत्व्य-वास्त्व्य-वास्त्व-माध्वी-हिरण्ययानि छन्दसि ६,४,१७५ इत्यनेन सूत्रेण हिरण्यशब्दादिदिनस्य मयटो मशब्दस्य लोपश्छन्दसि (वेदे) निपात्यते। किं नाम निपातनम्। अन्यथा प्राप्तौ अन्यथोच्चारणं निपातनमिति वैयाकरणानां सिद्धान्तः।

इति श्रीमदृग्वेदस्यैतरेयब्राह्मणान्तर्गतसुप्तिङन्तपदानाम-
कारादिमातृकाक्रममनुसृत्य शाण्डिल्यकुलावतंसेन
जोशीत्युपनाम बिभ्रता बालकृष्णसूनुना
विश्वनाथशास्त्रिणा
विरचिताऽनुक्रमणिका समाप्ता।

॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥

॥ शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥

BOMBAY SANSKRIT AND PRAKRIT SERIES

Edited under the Superintendence of Prof Dr S K Belvalkar, M A, Ph D, and Prof A B Dhurva, M A, LL B

[For Copies Apply to Government Central Press, Bombay]

		RS	AS
No I	Pañchatantra, Book IV and V, edited with Notes, by Dr G Buhler	0	4
No II	Nagojibhatta's Paribhashendus ekhara, Part I, Sanskrit Text and Various Readings, edited by Dr F Kielhorn (*out of Stock*)		
No III	Panchatantra, Books II and III, edited with Notes by Dr G Buhler	0	4
No IV	Pañchatantra Book I, edited with Notes, by Dr F Kielhorn	0	6
No V	Raghuvamsa of Kâlidasa, with the Commentary of Mallinatha, Part I (Cantos I—VI) edited with Notes, by Mr S P Pandit, M A.	1	8
No VI	Malavikâgnimitra of Kâlidasa, edited with Notes, by Mr S P Pandit, M A., 2nd edition (*under revision*)	2	2
No VII	Nâgojibhatta s Paribhâshendus ekhara, Part IIA, (Paribhâshâs 1–37), Translation and Notes, by Dr F Kielhorn	0	8
No VIII	Raghuvams a of Kalidâsa, with the Commentary of Mallinâtha Part II (Cantos VII–VIII) edited with Notes, by Mr S P Pandit, M A. (*out of Stock*)		
No IX	Nagojibhaṭṭa's Paribhâshendus ekhara, Part II B, (Paribhâshâs 38–69) Translation and Notes by Dr F Kielhorn	0	8
No X	Das akumâracharita of Daṇḍin Part I edited with Notes by Dr G Bühler (*under revision*)	0	8
No XI	Nitis ataka and Vairâgyas ataka of Bhartṛhari, edited with Notes, by Justice K T Telang M A. (*copyright restored to the editor*)	...	..

A. B. 1

	Rs	As
No XII Nâgojibhatta's Paribhashendus'ekhara, Part II C, (Paribhâshâs 70-122), Translation and notes, by Dr F. Kielhorn	[illegible]	[illegible]
No XIII Raghuvamsa of Kâlidâsa, with the Commentary of Mallinâtha, Part III (Cantos XIV-XIX) edited, with Notes, by Mr S P Pandit, M A (*out of Stock*)		
No XIV Vikramankadeva charita of Bilhana, by Dr G Buhler (*copyright restored to the editor*)		
No XV Malatî Madhava, with Commentary, Critical Notes etc, by Sir Dr R G Bhandarkar, *Second edition*	4	4
No XVI Vikramorvas'iya of Kalidasa, with Notes, by Mr [illegible] P Pandit, M A, *Third edition*	2	0
No XVII Hemachandra's Des'î-nâmamalâ, Part I, by Prof. Pischel and Dr Buhler, (*copies not available*)		
No XVIII* Vyâkarana-Mahâbhashya of Patanjali, Vol I, Part I, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	1	8
No XIX* Vyakarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol I, Part II, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	1	8
No XX* Vyâkarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol I, Part III, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	1	8
No XXI† Vyâkarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol II, Part I, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXII† Vyâkarana-Mahâbhâshya of Patañjali, Vol II, Part II, by Dr F Kielhorn, Second edition	3	0
No XXIII Vasishtha-Dharmas'astra, edited with Notes, by Dr A A. Fuhrer (*under revision*)	0	8
No XXIV Kâdambarî by Bâna and his Son, Vol I, Text, Vol II, Notes and Introduction, by Dr P Peterson, *both together*	[illegible]	8
No. XXV Kirti-kaumudi, edited with Notes, by Professor A V Kathawate (*copyright restored to the editor*)		
No. XXVI† Vyâkarana Mahâbhâshya of Patañjali, Vol II, Part III, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXVII Mudrarakshasa of Visâkhadatta with the Commentary of Dhundirâja, edited, with Notes, by Justice K T Telang M A. (*copyright restored to the editor*)		

* Nos. 18, 19 and 20 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs. 4-8

† Nos. 21, 22 and 26 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs. 9

		RS.	AS.
No XXVIII*	Vyâkarana Mahâbhâshya of Patañjali, Vol III, Part I, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXIX*	Vyâkarana Mahâbhâshya of Patañjali, Vol III, Part II, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXX*	Vyâkarana Mahâbhâshya of Patañjali, Vol III, Part III, by Dr F Kielhorn, *Second edition*	3	0
No XXXI	Subhâshitâvali of Vallabhadeva, edited by Dr P Peterson and Pandit Durgaprasad	2	8
No XXXII	Tarka kaumudî of Laugâkshi Bhâskara edited, by Mr N M Dvivedi (*copy-right restored to the author*)		
No XXXIII	Hitopadesa of Nârayana, edited by Dr P Peterson	0	14
No XXXIV	Gaudavaho of Vâkpati, edited by Mr S P Pandit, M A (*out of stock*)		
No XXXV	Mahânârâyana Upanishad, edited by Col G A. Jacob	0	7
No XXXVI	Selections of Hymns from the Rigveda (First Series) By Dr P Peterson (*under revision*)	4	0
No XXXVII	Sarngadharapaddhati Vol I, edited by Dr P Peterson	3	0
No XXXVIII	Naishkarmyasiddhi, by Col G A Jacob	2	8
No XXXIX	Concordance to the principal Upanishads and the Bhagavadgitâ by Col G A. Jacob	4	0
No XL	Eleven Atharvana Upanishads, with Dipikâs by Col G A Jacob *Second edition*	1	8
No XLI	Handbook to the study of Rigveda, Part I, Comprising Sayana's Introduction to his Rigvedabhâshya, with English Translation, by Dr P Peterson	1	8
No XLII	Dasakumâracharita of Dandin, Part II, by Dr P Peterson (*under revision*)	0	8
No XLIII	Handbook to the Study of Rigveda, Part II, Comprising the Seventh Mandala of Rigveda with the Bhâshya of Sayana	2	8
No XLIV	Âpastambba Dharmasûtra, with the Various Readings of the Hiranyakesi Dharmasutra, Part I, by Dr G Buhler	1	6

* Nos 28, 29 and 30 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs 9

	RS.	AS
No XLV Râjatarangini of Kalhana Part I, (Cantos I to VII) by Pandit Durgaprasada	1	8
No XLVI Patañjali's Yogasûtra, with the Scholia of Vyâsa, and the Commentary of Vachaspati, by Mahâmahopâdhyâya Rajarama Shastri Bodas (*under revision*)	1	10
No XLVII Parâs'ara's Dharma samhitâ with the Commentary of Sâyana Madhavacharya, Vol I, Part I, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	2	2
No XLVIII Parasara Dharma Samhitâ with the Commentary of Sayana Mâdhavâchârya Vol I, Part II by Mr Vaman Shastri Islampurkar	2	0
No XLIX Nyâyakosa, by Mahamahopadhyaya Bhimachraya Zalkikar, *Second edition*	[redacted]	0
No L Âpastambha Dharmasutra, Part II, by Dr Buhler	1	4
No LI Râjatarangini of Kalhana, Vol II, (Canto VIII) by Pandit Durgaprasad	1	4
No LII Mṛichchhakatika, Vol I, Text with two Commentaries and Various Readings, by Mr N B Godbole	3	8
No LIII Navasâhasânka-charita, Part I, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	1	10
No LIV Râjatarangini of Kalhana, Vol III, containing the suppliments to the work by Dr P Peterson	1	2
No LV Tarkasamgraha of Annambhatta, by Mr Y V Athalye (*under revision*)		
No LVI Bhattikâvya edited with the Commentary of Mallinâtha, Vol I, by Rao Bahadur K P Trivedi	[redacted]	0
No LVII Bhattikâvya, edited with the Commentary of Mallinatha, Vol II, by Rao Bahadur K P Trivedi	6	0
No. LVIII Selections of Hymns from the Rigveda (Second Series), by Dr P Peterson	4	0
No LIX Parâs'ara Dharma Samhitâ with the Commentary of Sâyana Mâdhavâchârya, Vol II, Part I, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	4	0
No LX Kumârapâla-charita of Hemachandra, (in Prâkṛita) by Mr [redacted] P Pandit, M A	8	8
No LXI Rekhâganita, Vol I, by Messrs H H Dhruva and K. P Trivedi	12	0

	Rs	As
No LXII Rekhâganita, Vol II, by Messrs H H Dhruva and K P Trivedi	9	0
No LXIII Ekâvali of Vidyâdhara, with Mallinâtha's Commentary, edited by Rao Bahadur K. P Trivedi	14	0
No LXIV *Parâsara Dharma Samhitâ, with the Commentary* of Sayana Mâdhavâchârya, Vol II, Part II, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	5	0
No LXV Pratâparudra yas obhûshana of Vidy inâtha, with Commentary, edited by Rao Bahadur K P Trivedi	11	0
No LXVI Harsha charita of Bâna, Part I, Text with Commentary, edited by Dr A A. Fuhrer	5	0
No LXVII Parâsara Dharma Samhitâ, with the Commentary of Sayana Madhavâchârya, Vol III, Part I, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	4	0
No LXVIII Sribhâshya of Râmânuja, Vol I, Text, edited by Mr Vasudev Shastri Abhyankar	11	0
No LXIX Dvyâs raya kâvya of Hemachandra, Vol I, (Cantos I—X) by Prof A V Kathawate	9	0
No LXX Vaiyâkaranabhûshana of Kondabhatta, with two Commentaries and Notes, by Rao Bahadur K. P Trivedi	10	0

SANSKRIT WORKS NOT INCLUDED IN THE SERIES

Aitareya Brahmana, Word index to, compiled by Pandit Vishwanath Balkrishna Joshi	4	0
Amarakos a with the Commentary of Mahes vara edited, with an Index, by Mr Ramchandra Shastri Talekar	0	13
Atharvaveda Samhita, with the Commentary of Sayanâ charya edited, by Mr S P Pandit, M A., *four volumes at Rs 10 each*	40	0
Kâvyaprakâs a, edited by Vamanacharya Zalkikar with his own Commentary (*in the Press*)	5	4

PAHELVI WORKS NOT INCLUDED IN THE SERIES

Vendidad, *Complete in two Volumes*	5	0

	RS	AS
No XLV Rajatarangini of Kalhana Part I, (Cantos I to VII) by Pandit Durgaprasada	1	8
No XLVI Patañjali's Yogasûtra with the Scholia of Vyâsa and the Commentary of Vachaspati, by Mahâmahopâdhyaya Rajarama Shastri Bodas (*under revision*)	1	10
No XLVII Parâsara's Dharma samhitâ, with the Commentary of Sayana Mâdhavâcharya Vol I, Part I, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	2	2
No XLVIII Parâsara Dharma Samhitâ, with the Commentary of Sâyana Mâdhavâchârya Vol I, Part II, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	2	0
No XLIX Nyâyakosa by Mahamahopadhyaya Bhimachraya Zalkikar, *Second edition*	6	0
No L Âpastambha Dharmasutra Part II, by Dr Buhler	1	4
No LI Râjatarangini of Kalhana, Vol II (Canto VIII) by Pandit Durgaprasad	1	4
No LII Mrichchhakatika, Vol I Text with two Commentaries and Various Readings, by Mr N B Godbole	3	8
No LIII Navasâhasâṅka-charita, Part I by Mr Vaman Shastri Islampurkar	1	10
No LIV Râjatarangini of Kalhana, Vol III, containing the suppliments to the work by Dr P Peterson	1	2
No LV Tarkasamgraha of Annambhatta, by Mr Y V Athalye (*under revision*)		
No LVI Bhattikavya, edited with the Commentary of Mallinâtha, Vol I by Rao Bahadur K P Trivedi	9	0
No LVII Bhattikâvya, edited with the Commentary of Mallinatha Vol II, by Rao Bahadur K P Trivedi	6	0
No LVIII Selections of Hymns from the Rigveda (Second Series), by Dr P Peterson	4	0
No LIX Parâsara Dharma Samhitâ with the Commentary of Sayana Mâdhavâchârya Vol II Part I by Mr Vaman Shastri Islampurkar	4	0
No LX Kumarapâla-charita of Hemachandra (in Prâkrita) by Mr S P Pandit M A	8	8
No LXI Rekhâganita, Vol I, by Messrs H H Dhruva and K P Trivedi	12	0

	RS	AS
No LXII Rekhâganita, Vol II, by Messrs H H Dhruva and K P Trivedi	9	0
No LXIII Ekâvali of Vidyâdhara, with Mallinâtha's Commentary, edited by Rao Bahadur K P Trivedi	14	0
No LXIV Paras ara Dharma Samhita, with the Commentary of Sâyana Mâdhavâcharya, Vol II, Part II, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	5	0
No LXV Prataparudra yas obhûshana of Vidyânatha, with Commentary, edited by Rao Bahadur K. P Trivedi	11	0
No LXVI Harsha charita of Bana, Part I, Text with Commentary, edited by Dr A. A. Fuhrer	2	0
No LXVII Paras ara Dharma Samhitâ, with the Commentary of Sayana Madhavachârya, Vol III, Part I, by Mr Vaman Shastri Islampurkar	4	0
No LXVIII S ribhashya of Râmanuja, Vol I, Text, edited by Mr Vasudev Shastri Abhyankar	11	0
No LXIX Dvyâs raya kavya of Hemachandra, Vol I, (Cantos I—X) by Prof A. V Kathawate	9	0
No LXX Vaiyâkaranabhûshana of Kondabhatta, with two Commentaries and Notes, by Rao Bahadur K. P Trivedi	10	0

SANSKRIT WORKS NOT INCLUDED IN THE SERIES

Aitareya Brâhmana, Word index to, compiled by Pandit Vishwanath Balkrishna Joshi	4	0
Amarakos a with the Commentary of Mahes vara, edited, with an Index, by Mr Ramchandra Shastri Talekar	0	13
Atharvaveda Samhitâ, with the Commentary of Sayanâcharya, edited, by Mr S P Pandit, M A., *four volumes at Rs 10 each*	40	0
Kâvyaprakâs a, edited by Vamanacharya Zalkikar with his own Commentary (*in the Press*)	5	4

PAHELVI WORKS NOT INCLUDED IN THE SERIES

Vendidad, *Complete in two Volumes*	5	0

THE SAME LIST ABRIDGED AND ARRANGED ALPHABETICALLY

	RS.	AS
Aitareya Brahmana, Word index to, by Vishwanath Balkrishna Joshi	0	0
Amarakosa with Mahesvara's Commentary, by Ramchandra Shastri Talekar, (out of Series)	0	13
Âpastambha Dharmasûtra Part I, by G Buhler, (No 44)	1	6
Âpastambha Dharmasûtra Part II, by G Buhler (No 50)	1	2
Atharvaveda Samhitâ with Sayanabhâshya four volumes by S P Pandit, (out of Series)	40	0
Atharvana Upanishads, eleven, with Dipikâs, by G A Jacob, (No 40)	1	4
Bhattikâvya with Mallinâtha's Commentary, Part I, by K P Trivedi, (No 56)	9	0
Bhattikâvya with Mallinâtha's Commentary, Part II, by K P Trivedi, (No 57)	6	0
Concordance to the principal Upanishads and the Bhagavad gîtâ by G A. Jacob, (No 39)	4	0
Dasakumaracharita, Part I, by G Buhler, (No 10)	0	8
Dasakumâracharita, Part II, by P Peterson (No 42)	0	8
Deśînâmamâlâ Part I, by Pischel and Buhler (No 17)		
Dvyâsraya kavya, Part I, by A. V Kathawate, (No 69)	9	0
Ekâvalî, with Commentary by K. P Trivedi, (No 63)	14	0
Gaudavaho by S P Pandit (No 34)	3	0
Handbook to the Study of Rigveda Part I, by P Peterson (No 41)	1	8
Handbook to the Study of Rigveda, Part II, by P Peterson (No 43)	2	8
Harsha charita, with Commentary by A A Fuhrer, (No 66)	2	0
Hitopadesa by P Peterson, (No 33)	0	14
Hymns from Rigveda Selection of (First Series) by P Peterson, (No 36)	4	0
Hymns from Rigveda, Selection of, (Second Series) by P Peterson (No 58)	4	0
Kâdambarî, Vol I, Text and Vol II, Notes and Introduction by P Peterson, (No 24)	6	8

	RS	AS
Kavyapraka sa, with a Commentary, by Vamanacharya Zalkikar, (out of Series)	5	4
Kirtikaumudi, by A V Kathawate (No 25)	8	6
Kumârapalacharita, by S P Pandit (No 60)	3	8
Mrichchhakatika Vol I, by N B Godbole (No 52)	2	2
Mâlavikagnimitra, by S P Pandit, (No 6)	4	4
Malati Mâdhava by R G Bhandarkar, (No 15)		
Mahâbhâshya Vyâkarana— of Patañjali Vol I, Parts I, II and III bound together (Nos 18, 19, 20)	4	8
Mahâbhâshya Vyakarana—, of Patañjali Vol II Parts I, II and III bound together (Nos 21, 22 and 26)	9	0
Mahabhâshya Vyakarana—, of Patañjali Vol III, Parts I II, and III bound together (Nos 28, 29, 30)	9	0
Mudrârâksl asa by K T Telang (No 27)	0	7
Mahânârâyana Upanishad, by G A Jacob (No 35)	2	8
Naishkarmyasiddhi by G A. Jacob (No 38)		
Navasâhasânkacharita Part I by Vaman Shastri Islampurkar, (No 53)	1	10
Niti and Vairagya Satakas by K T Telang (No 11)	6	0
Nyâyakos a, by Bhimacharya Zalkikar, (No 49)	0	6
Pañchantra Book I by F Kielhorn (No 4)	0	4
Pañchatantra Books II and III by G Buhler, (No 3)	0	4
Pañchatantra Books IV and V by G Buhler (No 1)	0	4
Parâs ara Dharmasamhitâ Vol I, Part I by Vaman Shastri Islampurkar, (No 47)	2	2
Parâs ara Dharmasamhitâ Vol I, Part II, by Vaman Shastri Islampurkar, (No 48)	2	0
Parâs ara Dharmasamhitâ,-Vol II, Part I by Vaman Shastri Islampurkar, (No 59)	1	0
Parâs ara Dharmasamhitâ, Vol II Part II by Vaman Shastri Islampurker (No. 64)	5	0
Paras ara Dharmasamhitâ, Vol III Part I, by Vaman Shastri Islampurkar, (No 67)	4	0
Paribhâshendus ekhara Part I, by F Kielhorn, (No 2)	0	8
Paribhâshendus ekhara, Part II A, by F Kielhorn (No 7)	0	8

	RS	AS
Paribhashendusekhara Part II B by F Kielhorn, (No 9)	0	8
Paribhashendusekhara Part II C by F Kielhorn (No 12)	0	8
Prataparudrayasobhûshana of Vidyanâtha with Commentary by K P Trivedi (No 65)	11	0
Raghuvamsa Part I by S P Pandit (No 5)	1	8
Raghuvamsa Part II by S P Pandit (No 6)	0	12
Raghuvamsa Part III by S P Pandit (No 13)	0	8
Râjatarangini Part I by Pandit Durgaprasad (No 45)	1	8
Râjatarangini Part II by Pandit Durgaprasad (No 51)	1	4
Râjatarangini Part III by P Peterson (No 54)	1	2
Rekhâganita Part I by H H Dhruva and K P Trivedi (No 61)	12	0
Rekhâganita Part II by H H Dhruva and K P Trivedi (No 62)	9	0
Sârngadharapaddhati Part I by P Peterson (No 37)	3	0
Sribhâshya Part I by Vasudev Shastri Abhyankar (No 68)	11	0
Subhâshitavali of Vallabhadeva by P Peterson (No 31)	2	8
Tarkakaumudî of Laugâkshi Bhâskara by N M Dvivedi (No 32)		
Tarkasamgraha of Annambhatta by Y V Athalye (No 55)		
Vasishtha Dharmasâstra by A A Fuhrer (No 23)	0	8
Vaiyâkaranabhûshana of Kondabhatta with two Commentaries by K P Trivedi (No 70)	10	0
Vendidad in Two Volumes (out of Series)	5	0
Vikramânkadeva-charita by G Buhler (No 14)		
Vikramorvasîya by S P Pandit (No 16)	2	0
Yogasûtras of Patañjali by Râjâram Shastri Bodas (No 46)	1	10

WORKS IN THE PRESS

Sribhâshya Vol II Notes by Vasudeo Shastri Abhyankar

Yâska's Nirukta with the Commentary of Durgachârya Vol I by Prof H M Bhadkamkar B A

Shadbhâshâchandrika of Lakshmidhara with notes by Rao Bahadur K P Trivedi B A

Parâsarasmriti with the Commentary of Sâyana Mâdhavâchârya Vol III part II by Pandit Vaman Shastri Islampurkar

Vasishtha Dharmasâstra by Dr A A Fuhrer (2nd edition)

Kâvyaprakâsa edited with his own Commentary by Bhimâchârya Zalkikar (3rd edition)

WORKS UNDER REVISION

No. VI Mâlvikâgnimitra of Kâlidâsa, by Mr. S. P. Pandit.

No. X and XLII Das'akumâracharita of Dandin, by Dr. G. Buhler and Dr. P. Peterson.

No. XXXVI Selections of Hymns from Ṛigveda (First series) by Dr. P. Peterson.

No. XLVI Yogasûtras of Patañjali, by Rajaram Shastri Bodas.

No. LV Tarkasaṁgraha of Annambhaṭṭa, by Y. V. Athalye.

No. XXXIV Gaudavaho of Vâkpati, by S. P. Pandit.

WORKS IN PREPARATION

Dvyâs'raya Kâvya, Vol. II, by A. V. Kathawate.

Navasâhasâṅkacharita, Vol. II, by Vaman Shastri Islampurkar.

Mrichchhakaṭika, Vol. II, Introduction and notes, by K. C. Mehendale.

Yâska's Nirukta with the Commentary of Durgâchârya, Vol. II, by H. M. Bhadkamkar.

Harshacharita Vol. II Introduction and Notes, by Dr. A. A. Fuhrer

WORKS UNDERTAKEN

Kâvyâdars'a of Dandin, by Manmohan Chakravarti, M. A., B. L.

Tarkabhâshâ of Kes'avamisra with the Commentary of Chinnabhaṭṭa, by D. R. Bhandarkar, M. A.

Ratnâvali of S'riharsha, by N. S. Panse, B. A.

Samudra-Saṅgama-Grantha, with English Translation, by A. V. Kathawate, B. A.

Shaṭprâbhṛitatikâ, by K. B. Pathak, B. A.

Syâdvâdamañjari of Hemachandra, by A. B. Dhruva, M. A., LL. B.

Udbhata's Kâvyâlaṅkâra-Sâra-Saṅgraha, with the Laghuvṛitti of Pratihârendurâja, by N. D. Banhatti, B. A.

Uttara-Râmacharita of Bhavabhûti, by Sir Dr. R. G. Bhandarkar, and S. R. Bhandarkar, M. A.

Veṇîsaṁhâra of Bhaṭṭa Nârâyaṇa, by N. S. Panse, B. A.

Vyavahâra-Mayûkha of Nilakaṇtha, by P. V. Kane, M. A., LL. M.

Aṇubhâshya of Vallabhâcharya, with Notes by Shridhar Shastri Pathak.